

Korunamayan Üç Modern Miras: Ostim, Batıkent ve Oto Sanayi Sitesi Camileri

Arş. Gör. Ayşegül İNCE

*Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
aysegulince@gazi.edu.tr*

Prof. Dr. Aysu AKALIN

*Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
aysuakalin@gazi.edu.tr*

ÖZET

Tarihsel süreçte cami mimarisine odaklandığımızda Türkiye’de mimarların 1980’lerden sonra cami proje tasarımlarına nadir de olsa dahil olmaya başladıkları ve muhafazakâr gelenekçi cami örneklerinin yerini, mimarların bağlamıyla harmanlanmış çağdaş örneklerin almaya başladığı görülmektedir. Mimar Kaya Gönençen bu modern cami yorumlarının ilklerini veren cesur mimarlar arasındadır. Bu çalışmada kendisinin tasarladığı ve uygulanmış olan Ankara’daki üç cami [Ostim Camii, Oto Sanayi Sitesi Camii (şimdiki adı ile Ahi Evran Camii) ve Batıkent Merkez Camii], mimarının tasarım yaklaşımı, inşa ve kullanım sürecinde yapılara olan müdahaleler beraberinde bu makalede ele alınmıştır. Çalışmada yöntem olarak mimar ile tasarım-inşa-kullanım sürecini anlamaya yönelik görüşmeler yapılmış, ve kullanım sürecindeki müdahaleler ise yerinde yapılan gözlem ve sorgulamalarla (idare ve kullanıcı) elde edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak; öncelikle tasarım aşamasında yapılar için öngörülen büyüklüklerin zaman içerisinde artan kullanıcı sayısını karşılayamayarak küçük gelmesi ve bunun neticesinde yapılan ekler, diğer taraftan mimarın bazı tasarım yorumlarının kullanıcı tarafından benimsenememesi gibi nedenler, bu üç eserin bir modern miras olarak sürdürülmesinde karşılaşılan temel güçlükler olarak görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Ostim Camii, Oto Sanayi Sitesi Camii, Batıkent Merkez Camii, yabancılaştırma, kullanıcı memnuniyeti

Three Modern Heritages that Could Not be Preserved: The Ostim, Batıkent and Oto Sanayi Sitesi Mosques

ABSTRACT

When we focus on mosque architecture in the historical process, it is seen that architects in Turkey started to be involved in mosque project designs, albeit rarely, after the 1980s, and conservative traditional mosque examples began to be replaced by contemporary examples blended with the context of architects. Architect Kaya Gönençen is among the brave architects who presented the first examples of these modern mosque interpretations. In this study, three mosques in Ankara [Ostim Mosque, Oto Sanayi Sitesi Mosque (currently Ahi Evran Mosque) and Batıkent Central Mosque], which he designed and implemented, along with the architect's design approach, and the interventions to the buildings during the construction and usage process are discussed in this article. As a method in the study, interviews were held with the architect to understand the design-construction-use process, and the interventions in the usage process were tried to be obtained through on-site observations and inquiries (administration and user). As a result; the main difficulties encountered in the continuation of these three works as a modern heritage, such as the fact that the sizes envisaged for the buildings during the design phase could not meet the increasing number of users over time, and the additions made as a result, on the other hand, the fact that some design interpretations of the architect could not be adopted by the user were seen as the main difficulties.

Keywords: Ostim Mosque, Oto Sanayi Sitesi Mosque, Batikent Central Mosque, defamiliarization, user satisfaction

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinde her dinin kendine has bir ibadet anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda pratiğe yansıyan ibadet şekilleri bulunmaktadır. İbadetlerin ifa edildiği mekanlar olan mabetler de dinlerdeki bu ibadet şekil ve anlayışları doğrultusunda farklılaşmaktadır. Diğer semavi dinlerden (1) farklı olarak İslam dininde, ibadet etmek için mabet şartı bulunmamakta, fakat toplanma alanlarını tanımlamak ve olumsuz hava koşullarından korunmak için somut bir mekân (cami/mescit) (2) yapımına teşvik edilmektedir. Böylece farklı iklimler, malzeme ve teknolojinin sağladığı imkanlar nedeniyle farklı coğrafyalarda farklı cami yorumları ortaya çıkmıştır (Yetkin, 1965: 7). Bu oluşumda yapının içinde bulunduğu coğrafyada bulunabilen malzeme ve işçilik de önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda İslam'da tek bir mabet algısı yerine zaman içerisinde şekillenen ve çeşitlilikler gösteren bir mabet algısından söz etmek daha makuldür. Zamanla kültürel simgeler haline dönüşen bazı öğeler, her kültürde kendine özgü bir cami tipolojisinin oluşmasına ve çoğu zaman onu yapan ve yaptırınların güçlerini, içinde yer aldıkları coğrafyaların gelişmişlik düzeyini de yansıtan bir temsiliyet değerinin oluşmasına sebep olmuşlardır (Güzer, 2009).

Yüzyıllar boyunca İslam coğrafyasında temel geleneksel karakterlerini koruyarak gelişen cami mimarlığı Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi olarak kabul edilen 16. yy. da Mimar Sinan'ın katkılarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte yeni yorumlar olmakla birlikte bu yorumlar tekil örnekler olmaktan öteye gidememiştir. Köklü bir sekülerleşme sürecine girilen genç Cumhuriyet döneminin başlarında ise mimari açıdan değerlendirilebilecek bir cami yapım süreci bulunmamaktadır. Fakat özellikle 1970'lerden sonra halkın kendi imkanları ile bir cami yapım seferberliğine girişildiğinden bahsedilebilir. Bu dönemden sonra yapılan camilerde göze çarpan nokta ise geleneksel modellerin takip edilmesi gerektiği fikrinin toplumun büyük bir bölümünde etkili olmasıdır. Tanyeli'nin deyimi ile (2014) camiyi yapan kesim Osmanlı'ya olan bağlılıklarını niceliği nitelikten üstün tutan iddialı inşaat programları aracılığıyla ifade etmektedirler. Bu bağlamda, caminin temel işlevi, birkaç istisna dışında, nostaljik ve geriye dönük bir yaklaşımı telkin ederek, hakim olan ideolojiyi mekanda görselleştirmektedir (Tanyeli, 2014).

Türkiye'de mimarların 1980'lerden sonra cami yapımlarına nadir de olsa dahil olmaya başladıkları ve muhafazakâr gelenekçi (genel anlamda Klasik Dönem örneklerine tutunan) cami örneklerinin yerini, mimarların bağlamıyla harmanlanmış çağdaş örneklerin almaya başladığı görülmektedir. Türkiye'deki çağdaş cami mimarisi özelinde düşündüğümüzde, mimarların tasarımlarında yapmış oldukları yorumlar bazı durumlarda camiyi kullanan halkın algısındaki genel cami imajı ile örtüşmekte bazı durumlarda ise örtüşmemektedir. Özellikle mekânı belli kabuller doğrultusunda okumaya alışmış kullanıcının, klasik cami mimarisi yorumundan uzaklaşan tasarımlarda, kullanım sürecinde yaşayabileceği sıkıntılar bu çalışmanın merkezine alınmıştır. Bu çerçevede; Türkiye'nin ilk modern camileri arasında yer alan, mimar Kaya Gönengçen tasarımı üç cami; Ostim Camii (1979-1985), Oto Sanayi Sitesi Camii (şimdiki adı ile Ahi Evran Camii) (1983-1986) ve Batikent Merkez Camii (1987-1990), mimarının tasarım yaklaşımı ve zaman içerisinde yapılan müdahaleler bağlamında incelenerek, modern mimari miras olarak ele alınması gereken bu üç eserin korunamamasının altında yatan sebepler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (3). Söz konusu camilerin tasarım ve inşa süreci, bu süreçte yaşanan sıkıntılar, geçirilen değişim ve dönüşümler tasarımcı Mimar Kaya Gönengçen ile 2022 Mayıs ayı içerisinde yapılan bireysel görüşmeler yanısıra literatür araştırması ve yerinde yapılan gözlem ve sorgulamalarla belgelenmiştir. Yapıların özgün durumlarına yönelik bilgi, literatür ve mimarın özel arşivinden elde edilen belgelerle ortaya konulmuş, bugüne hangi nedenlerle (algısal / fonksiyonel) ve nasıl geldiği mercek altına alınmıştır.

Bu çalışmanın diğer bir amacı da Kaya Gönengçen camilerine dair literatürde eksik ve/veya yanlış olan bilgileri açığa kavuşturmadır. Yapılan literatür taramasında Ankara'da Kaya Gönengçen'e ait üç cami tasarımı olduğu anlaşılmadığı için bu camilere yönelik bir karmaşa söz konusudur. Örneğin bir tezde, Batıkent Camii görünüşü ve şadırvanı olarak Oto Sanayi Sitesi Camii'ne ait görseller kullanılmış, Batıkent Camii iç mekanı olarak ise Ostim Camii'ne ait bir iç mekan görseli verilmiştir (Duysak, 2000). Diğer bir tez çalışmasında Batıkent Camii görünüşü olarak Oto Sanayi Sitesi Camii'ne ait bir görsel kullanmıştır (Tüfekçioğlu, 2003). Başka bir tez ve bu teze ilişkilenen bir başka tez ve yayında Oto Sanayi Sitesi Camii planı Ostim Camii planı olarak gösterilmiştir (Haseki, 2006; Divleli, 2011; Akar & Pilehvarian, 2019). Diğer bir tezde ise Batıkent Camii'nin görünüş, mihrap ve minberi olarak Ostim Camii görselleri kullanılmıştır (Akbulut, 2017). Bu yazının literatürde yaşanan bu bilgi karmaşasına netlik kazandıracığı düşünülmektedir. Bu bakış açısı ile çalışmanın detayları aşağıdaki gibidir.

2. MEKANSAL ANALİZ

Yapılan çalışma ile elde edilen bilgiler genelden detaya olmak üzere belli başlıklar altında irdelenecektir. Her bir başlık incelenen üç cami örneğinde detaylandırılarak değişim ve dönüşümler aktarılacaktır. Yöntem olarak, her başlık altında öncelikle belli kabuller ve olmazsa olmazlar aktarılarak, sonrasında mimar Kaya Gönengçen'in tasarım yorumları ile ilişkilendirilecektir.

2.1. Form-Üst Örtü

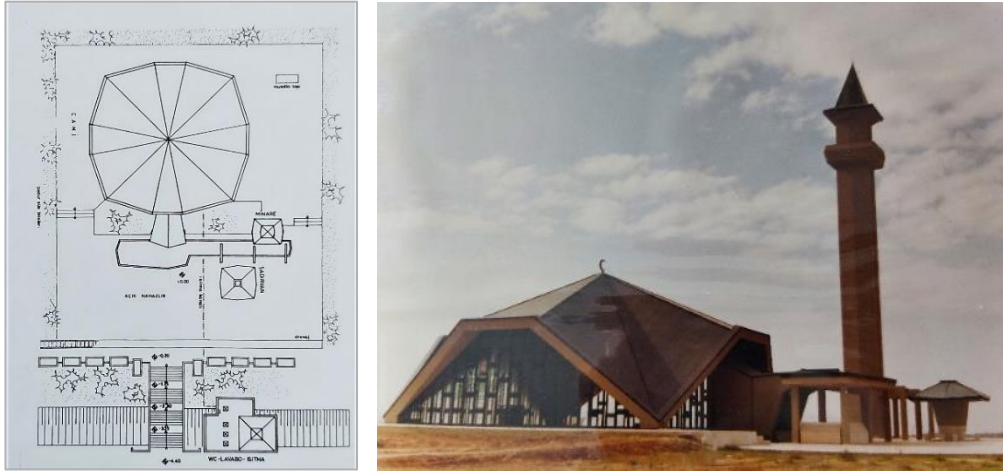
Allah'a ibadet gayesiyle tesis edilmiş olan yerleri ifade etmek için Kur'an-ı Kerim ve hadislerde 'mescit' kelimesi tercih edilmiş ve çokça zikredilmiştir. Mescit, Arapça'da "eğilmek, tevazu ile alni yere koymak" anlamına gelen *sücut* (سجود) kelimesinden türeyen ve 'secde edilen yer' manasına gelen bir mekân ismidir (Önkal & Bozkurt, 1993). "Yeryüzü benim için mescit ve temiz kılındı. Ümmetimden her kim, bir yerde namaz vaktine girerse namazını kılsın." (Buhârî, Teyemmüm, 1) hadisinden yola çıkarak mekânda bir sınırlama olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan diğer semavi dinlerden farklı olarak İslam'da ibadet için mabet şartı bulunmamaktadır denilebilir. Mescidin bir anlamının sınırları olmayan bir ibadet yeri olduğu bildirilmekle birlikte; Kur'an-ı Kerim'de mescit kavramı aynı zamanda somut bir mabet mekanını tanımlamak için de kullanılmıştır (Hac, 22/40; Tevbe, 9/18; Tevbe, 9/107). Bu bakımdan mescit; hem yeryüzünde temiz olan herhangi bir yer, hem de mabet yapısı anlamına gelir denilebilir.

İslam'da somut bir ibadet mekânı yapımı tavsiye edilmekle birlikte herhangi bir form veya biçimden bahsedilmemektedir. Müslümanların ilk mescidi olan Kuba Mescidi'nin (622) ilk halinin kare şeklinde bir düzlüğü çevreleyen dört duvardan ibaret olduğu bilinmektedir (Algül, 2004). Yine bizzat Peygamber tarafından inşa edilmiş olan Mescid-i Nebi'nin ise ilk binası taş temel üzerine kerpiçten, bir insan boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile kuşatılarak üstü açık biçimde yapılmıştır (Semhûdî, I, 334, aktaran Bozkurt ve Küçükbaşçı, 2004).

Mimar Kaya Gönengçen'e göre "Medeniyetin bütün insanların ortak katkıları ile oluştuğu ve hiçbir ulusun tek başına malı olmadığını kabul ettiğimize göre kubbe, tonoz, kemer ne kadar bizim veya bizim değilse, camiler için bugün düşüneceğimiz mimari üslup, örtü de o kadar bizimdir." (Gönengçen, 1999). Gönengçen kendi tasarımı olan üç camide üst örtü olarak betonarme katlanmış plaklar kullanmıştır. İlk tasarımı olan Ostim Camii'nde (4) kare planda olan harim alanının örtüsü 12 adet plaktan oluşmaktadır (Resim 1). Plaklarda siyah boyalı alüminyum malzeme kullanılmıştır. Gönengçen süreci şu şekilde anlatmıştır:

"İlk cami Ostim'deki cami idi. Yönetim kurulu bir cami yapalım dedi, yolu da belli, Vakıflar'dan gidiyorsunuz hazır proje alıyorsunuz onu üretiyorsunuz. Ben o zaman şantiyeyi yönetiyordum (Ostim Sanayi Sitesi şantiyesi). Dedim ki, buraya Vakıflar'dan değil de modern bir cami yapmayı uygun görüyorsanız ben gönüllü olarak hazırım, fakat Vakıflar'dan al diyorsanız gitsin birisi alsın, ben karışmıyorum dedim. Onlar da memnuniyetle olur dediler. Sen tasarımını yap dediler. Hesaplarını yaptık, tatbikat projelerini yaptık, yerini dahi ben seçtim,

hiç kimse karışmadı sonuna kadar. Ve de inşaatı da yürüttüğümüz için en iyi camimiz de o oldu, maalesef yıkılan da o oldu.” (Gönençen, 2022).

Resim 1. Ostim Camii vaziyet planı ve görünüşü (Kaya Gönençen arşivi)

Ostim Camii 2019 yılında yıkılmıştır. Mimar Gönençen’in cami yıkıldıktan bir hafta sonra haberi olmuştur (5). Yerine Osmanlı klasik dönem camilerini taklit eden bir yapı yapılmaktadır (Resim 2).

Resim 2. Ostim Camii yıkıldıktan sonra yerine yapılmakta olan cami (Yazar arşivi, 2022)

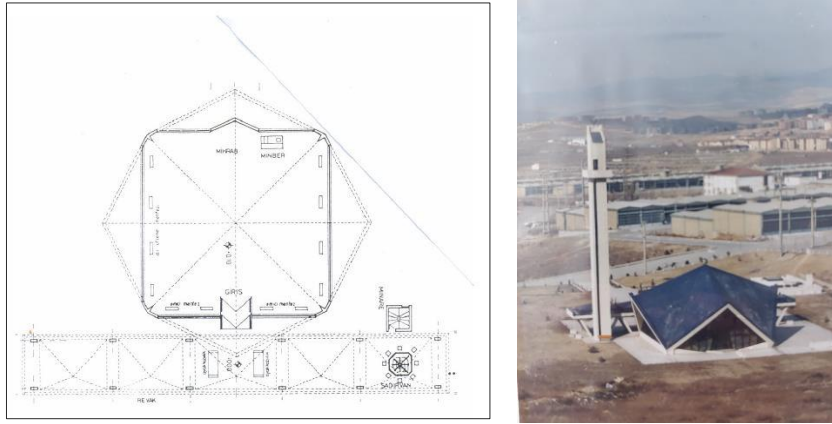
Ostim Camii’nin yıkılmasının ana sebebi cemaate küçük geliyor olmasıdır. Nitekim Gönençen kendisine caminin büyütülmesi için defalarca başvurulduğunu, fakat bu projeye eklenti yapılamayacağı için bunu kabul etmediğini belirtmiştir (Gönençen, 2022). Bu konuda sadece kendisine değil, başka mimarlara da başvurulmuştur. Burada yaşanan süreç Gönençen’in anlatımı ile şu şekildedir:

“Ostim’deki cami için bir mimarla anlaştılar. Konu şu: Bu cami bize yetmiyor bunu büyütmek istiyoruz sen mimar olarak büyüt. O mimar arkadaş benim büroma geldi. ‘Kaya Bey’ dedi ‘Böyle bir görev verdiler bana, ne diyorsunuz?’ Dedim ki bak sen de mimarsın, böyle bir yapıyı büyütme mümkün mü? Yanına bir şey çıkarak vs. ‘Bence mümkün değil.’ dedi. O zaman kararı sen ver dedim. Kararını verdi, ayrıldı mimar... İşte bu böyle yıllarca sizi zorlayarak falan filan derken günün birinde hiç haber vermeden bir gecede yıkıyorlar.” (Gönençen, 2022).

Ostim Camii’nin büyütülmesi için başvuru alan diğer bir mimar ise Prof. Dr. Mustafa Arslan Aslaner’dir;

"Bir gün telefon ettiler bana yönetim kurulundan. 'Kaya Bey seninle bir proje hakkında konuşmak istiyoruz' dediler. Gittim, ne olacağını da bilmiyorum. Bir süre sonra Mustafa Arslan Arslaner iki mimar çalışanıyla geldi oturdu, tanıştık. Bir maket var dışarıda, kocaman bir maket. Mustafa Bey'e bir siparişte bulunmuşlar, benim haberim yok. Demişler ki ona 'Ostim Cami bu, bu bize yetmiyor şurada da büyük bir alan var, bize bu büyük alanda öyle bir proje yap ki kocaman bir cami, çarşısı falan olsun'. Ben daha kapıdan girer girmez maketi görünce hayretler içinde kaldım. Bir mimarın bir mimara bu kadar saygılı olacağını tahmin edemezdim. Projenin eksenine bizim camiyi almış, ona göre geliştirmiş. Ben de yapsam öyle yapardım. Mustafa Bey yönetim kurulunun önünde neden eksene koyduğunu, var olan caminin değerini anlattı. Fakat bu proje de yapılmadı. İşte kırk yılı böyle geçirdik. Yıllar sonra bir de baktık ki bir gün yıkılmışlar." (Gönençen, 2022).

Oto Sanayi Sitesi Camii (şimdiki adı ile Ahi Evran Camii), Ankara'nın Etimesgut ilçesinde, Oto Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi tarafından finanse edilmiştir. Oto Sanayi Sitesi Camii'nde harim alanı planı Ostim Camii'nde olduğu gibi karedir. Örtü ise merkezde birleşmiş 8 üçgen plak olarak tasarlanmıştır (Resim 3). Üçgen plaklara lacivert renkli seramik döşenmiştir. Günümüzde çatı örtüsü paslanmış galvanize saçtır.

Resim 3. Oto Sanayi Sitesi Camii, plan ve görünüşü (Haseki, 2006; Kaya Gönençen arşivi)

Günümüzde mihrap cephesinden camiye bir ek yapılmış ve orijinal cami artık ek yapının son cemaat mahalline dönüşmüştür (Resim 4, Resim 5). Cami imamı; '*Camiyi büyütmek istedik fakat mimarın izni olmayınca ek yaptık*' demiştir. Mimar Kaya Gönençen ise kendisi ile yaptığımız görüşmede bu süreci şöyle anlatmıştır:

"Bu camide de yıkılan camide de yönetim kurulları beni son derece severler, ben de onları severim, ama bu yetmiyor. Oto Sanayi Sitesi Camii'ne de küçük dediler. Tabii site dolunca görüldü ki yetmiyor. O zaman dedik ki bir otobüs 40 kişilikse İstanbul'a 50 yolcu çıktıysa bir ikinci otobüse bakacağız. Yani 40'ı 50 ye tamamlamak mümkün değil. Bu da küçükse bir tane yapın bir sürü yer var. Caminin arkasında bir yer buldular ve ona benden zorla izin kopardılar. O izni de nasıl kopardılar; inşaatın bitiminden yıllar sonra Yönetim Kurulu Başkanı geldi bana bir gün ve dedi ki, "Kaya Bey yönetim kurulunda dediler ki; 'Biz tam bu caminin üzerine daha büyük camimizi yapalım onu da söküp içinden çıkaralım.', 'ne dersin?'. Diyor ki, senin camini sökmüyorum, üzerine bir tane daha cami yapıyorum bu bittikten sonra içindekini söküp alacağım. Çözümüne bakar mısınız?" (Gönençen, 2022).

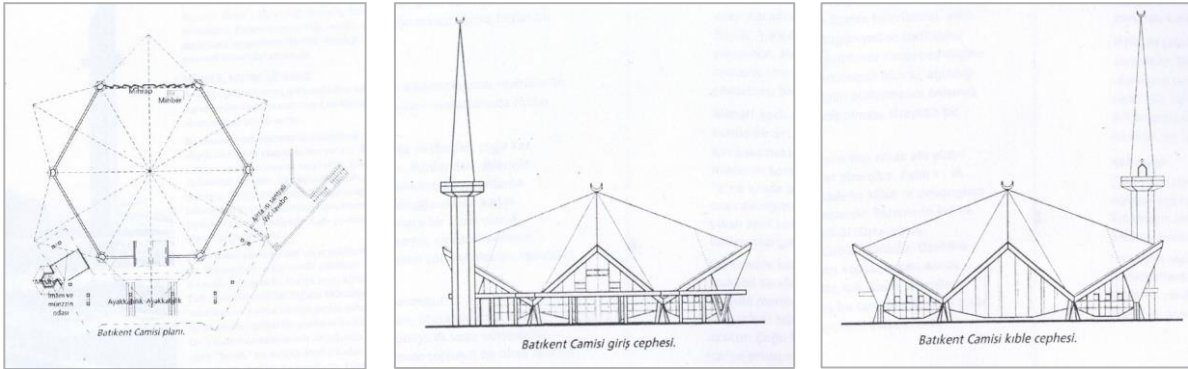

Resim 4. Oto Sanayi Sitesi Cami, mihrap duvarı ve ek yapı (Yazar arşivi, 2022)

Resim 5. Oto Sanayi Sitesi Cami, mihrap duvarı ve ek yapı iç mekân (Yazar arşivi, 2022)

Batıkent Merkez Camii ise (1987-1990), Ankara'nın Batıkent semtinde, bir cami yaptırma derneği tarafından finanse edilmiştir. Harim alanı altıgen planda tasarlanmıştır. Örtü yine Ostim ve Oto Sanayi Sitesi camilerinde olduğu gibi merkezde birleşmiş üçgen plaklardan oluşmaktadır. Bu plaklar aynı zamanda saçak işlevi de görmektedir (Resim 6).

Resim 6. Batıkent Camii a) plan b) giriş cephesi c) kible cephesi (Gönençen,1999)

1994 yılında cami girişinin olduğu kuzey cepheye (altıgenin bir kenarı) cami derneği tarafından bir ek yaptırılarak orijinal proje bozulmuştur (Resim 7). Ek yapının neden yapıldığı cami derneği başkanına sorulduğunda, Oto Sanayi Sitesi Camii'ndekine benzer şekilde; aslında camiyi yıkıp büyük bir camii yapmak istediklerini, bunun için mimarı aradıklarını, mimarın camiyi yıkmaları durumunda kendilerini dava edeceğini söylediğini, bunun üzerine camiye ek yaparak büyümeye karar verdiklerini söylemiştir (Recep Erdoğan, kişisel görüşme, 2022). Yapının mimarı Gönençen ise camiye yapılan ek binayı, kendisine gösterdiğimiz fotoğraflar aracılığı ile ilk defa gördüğünü belirtmiştir.

Resim 7. Batıkent Camii giriş cephesine yapılan ek (Yazar arşivi, 2020)

Ek yapı sadece ek olmakla kalmamış, üst kotta mahfil olarak özgün mekânın içine doğru ilerleyerek harimin ortasına kadar gelmiştir. Böylece ana ibadet mekanının bütünlüğü de bozulmuştur (Resim 8).

Resim 8. Batıkent Cami, ek yapının devamı olan mahfil (Yazar arşivi, 2020)

2.2. Minare

Mimar Gönençen'e göre minare cami ana yapısının tamamlayıcısıdır (Gönençen, 1999). Esas kütle ile oluşturduğu kontrast kompozisyon simgeselliği vurgularken duyurma işlevini de en doğru biçimde üstlenip, tasarımın vazgeçilmez elemanı olmuştur (Gönençen, 1999).

Ostim Camii'nde minare caminin güneybatısında konumlandırılmıştır. Tek şerefeli ve külahlı olarak tasarlanmıştır (Resim 9).

Resim 9. Ostim Camii, minare (Kaya Gönencen arşivi)

Oto Sanayi Sitesi Camii'nde minare kare taban üzerine tek şerefeli olarak inşa edilmiştir. Dikey şerit pencereler ile minarenin iç mekânı aydınlatılmaktadır (Resim 10).

Resim 10. Oto Sanayi Sitesi Camii, minare ve minare penceresi (Kaya Gönencen arşivi; Yazar arşivi, 2022)

Batıkent Camii orijinal plan şemasında bir minare vardır, fakat bu minare inşa edilememiş, 1999 yılında dernek yönetimi tarafından başka bir minare yaptırılmıştır (Resim 11). Gönencen'e neden kendi tasarımı olan minarenin inşa edilmediğini sorduğumuzda bu süreci şöyle anlatmıştır:

“Başladık, temel attık fakat Batıkent'te Murat Karayalçın bir cami yaptırma derneği kurdu ve ona devretti. Biz o dernekle karşı karşıya kaldık. Bir miktar da para verdiler derneğe işi yürütmesi için. Yani hem inşaatın hem projenin bedelini ödeyeceklerdi, projenin bedelini ödediler ama inşaatı sıra gelince temel attıktan sonra, üzerinden bir hafta geçmeden derneğe devrettiler... Dernek de son derece amatör ve yine ben girdim devreye. Bizim işçilerden kalıpcı verdik, demirci verdik, onların fiyatlarını ayarladık iş öyle yürürken para bitti dediler taşındılar. Fakat minare yok ortada, öyle idare ettiler. Aradan bir 6-7 yıl geçti ben oradan geçiyordum. Baktım bir minare var. Aradan yine geçti bir 3-5 yıl yine geçiyordum bu sefer alem yerinde bir başka bir şey var. Anlamak mümkün değil hoparlör koymuşlar alemin üzerine (Resim 12)”. (Gönencen, 2022).

Resim 11. Batıkent Cami, eklenen minare

Resim 12. Batıkent Cami, alem yerinde eklenen hoparlör (Yazar arşivi, 2020)

2.3. Son Cemaat Mahalli

Mimara göre son cemaat mahalli bir mimari öge olmakla birlikte namazlara yetişemeyen ve cami kapalıyken gelen cemaat için düşünülmüş işlevsel bir ögedir ve korunması gereklidir. Ostim Camii'nde minareye bitişik olarak tasarlanan son cemaat mahalli üstü kapalı etrafı açık olarak tasarlanmıştır (Resim 13). Son cemaat mahallinin bir bölümünde ise mermer kaplı, içe bakan yüzünde ayakkabılıkların olduğu bir bölüm bulunmaktadır. Fakat Gönençen, cami kullanıma açıldıktan sonra bir sorun olduğunu görmüştür. Kışın dışarıda hava eksi derecelerde olduğunda mermere basılmaması için ayakkabılık ile cami girişi arası halı ile kaplanmıştır. Fakat son cemaat mahallinin etrafı açık olduğu için yağmur yağdığında halı ıslanmaktadır (Gönençen, 2022). Son cemaat mahalli daha sonra cami yönetimi tarafından kapatılmıştır (Resim 14). Kapatılan son cemaat mahallinin bir kısmı kadınların namaz kılması için ayrılmıştır.

Resim 13. Ostim Cami, mermer ayakkabılık (Kaya Gönençen arşivi)

Resim 14. Ostim Cami, sonradan kapatılan son cemaat mahalli (URL-1)

Oto Sanayi Sitesi Camii'nde de üstü kapalı etrafı açık olmak suretiyle bir son cemaat mahalli tasarlanmıştır (Resim 15).

Resim 15. Oto Sanayi Sitesi Cami, son cemaat mahalli (Kaya Gönengün arşivi)

Fakat sonrasında Ostim Camii'nde olduğu gibi cami yönetimi tarafından etrafı kapatılarak, bir kısmı cami görevli odası, bir kısmı mutfak olarak kullanılmaktadır. Son cemaat mahalli denilebilecek alan ise oldukça küçülmüştür (Resim 16). Kaya Gönengün'in bu değişiklikten de kendisine gösterdiğimiz fotoğraflar aracılığı ile haberi olmuş ve açık olarak tasarladığı son cemaat mahalleri ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştır:

"Bizim yaptığımız camide doğru şeyler var da yanlış şeyler yok mu? Mesela son cemaat mahalli hep açıktır Osmanlı'da da, orada insanlar üşür kışın. Biz de açık yapmışız. Hristiyanlıkta narteks var onun yerine ana mekâna girmeden önce kapalı bir mekân. Demek ki ana mekâna girmeden önce ibadet etmek isteyen narteks'te ediyor. Ondan ilham alarak kapalı bir yer yapmak doğru denebilir. Ama bunu mimari ölçüler içinde yapmak lazım. Şimdi eğer böyle kapalı bir mekân yapılacaksa arkada cami küçük kaldı. Yani en azından proporsiyonlarla oynamak gerekiyor." (Gönengün, 2022).

Resim 16. Oto Sanayi Sitesi Cami, kapatılan ve küçülen son cemaat mahalli (Yazar arşivi, 2022)

Batıkent Camii'nde ise plan ve kesitlerde de görüldüğü üzere Ostim ve Oto Sanayi Sitesi camilerinde olduğu gibi üstü kapalı etrafı açık bir son cemaat mahalli tasarlanmıştır. Fakat Cami, inşası tamamlanmadan kullanılmaya başlanmış ve bu kısım zaman içerisinde yapılmamıştır. Sonradan giriş cephesine yapılan ek bölümün zemin kotu son cemaat mahalli işlevi görmektedir (Resim 17).

Resim 17. Batıkent Cami, ek yapının son cemaat mahalli işlevi gören zemin kotu (Yazar arşivi, 2022)

2.4. Şadırvan

Gönençen'e göre büyük camilerde avluya şekil veren, ortasında bir şadırvanın bulunduğu revaklarda geleneksel plan şemasının bugün de kullanılacak kökleri vardır. Su, abdest işlevinin ana unsuru olduğu için cami yapısının ayrılmaz bir parçasıdır (Gönençen, 1999). Ostim Camii'nde de hem avluda hem de kapalı bir mekânda olmak üzere iki şadırvan tasarlanmıştır (Resim 18).

Resim 18. Ostim Camii, şadırvanlar (Kaya Gönençen arşivi)

Oto Sanayi Sitesi Camii'nde ise son cemaat mahallinin devamında, minarenin bitişiğinde bir şadırvan tasarlanmıştır (Resim 19). Fakat daha sonra şadırvan yok edilmiş ve etrafı kapatılarak kadınların namaz kılacağı alan olarak tahsis edilmiştir (Resim 20). 2006 yılında ise cami avlusuna başka bir şadırvan yaptırılmıştır (Resim 21).

Resim 19. Oto Sanayi Sitesi Cami, orijinal şadırvan (Kaya Gönençen arşivi)

Resim 20. Oto Sanayi Sitesi Cami, orijinal şadırvanın yerindeki kadınlar bölümü (Yazar arşivi, 2022)

Resim 21. Oto Sanayi Sitesi Cami, 2006 yılında yaptırılan şadırvan (Yazar arşivi, 2022)

Batıkent Camii'nin planlarında şadırvan görünmemektedir. Fakat cami açılış beratında müstemilat olarak şadırvan yazılmıştır. Cami tamamlanmadan kullanıma açıldığı için belki tasarlanmış ama yapılamamıştır belki de hiç tasarlanmamıştır. Fakat sonradan caminin avlu girişine bir ek bina daha yapılmış, bu ek binanın bir bölümü abdesthane olarak bir bölümü ise cami derneği tarafından ofis olarak kullanılmaktadır (Resim 22).

Resim 22. Batıkent Cami, abdesthane ve dernek ofisi için eklenen bina (Yazar arşivi, 2022)

2.5. Minber

Gönençen alışıldık klasik dönem minber anlayışını sorgulamakta ve daha işlevsel bir minber tasarımı önermektedir.

"Camilerde alıştığımız minber nedir? Mihrabın sağ tarafında hocanın çıktığı bir merdivendir. Bunun dinle mantıkla mimariyle hiçbir alakası yoktur, tamamen yanlış bir tasarımdır. Ama vaktiyle bir adam mermerden yapıyor veya abanoz ağacından veya ceviz ağacından yapıyor başlı başına bir sanat eseri. O hayranlıktan dolayı hep taklit ediliyor...Düşünün tüm camilerde görürsünüz kapıdan girilir o merdivene, orada yeşil bir örtü vardır üzerinde bir yazı vardır. Şimdi soruyorsunuz nereye çıkıyor bu merdiven? İslam'da böyle hayalleri zorlayan bir şey yok. Çünkü oraya erişilemez... Bir merdivenden çıkıyorsun bir yerde ayakta duruyorsun hutbe okuyacaksın, hutbe ayakta okunur. Bir yerde de oturup namazın aralanmasını bekliyorsun. Oturduğun anda yandaki korkuluklardan dolayı cemaat ile ilişiyin kesiliyor. Aynı mekandayız hoca cemaati yönetmek için orada, ama birdenbire kayboluyor. Merdivende oturuyor. Neden merdivende oturuluyor? Merdiven oturulacak bir yer değil, bir yerden bir yere çıkmak içindir. Merdivenin sonunda da bir yapı var, bir kubbesi var, 4 tane direği var üstünde bir alem var. Nedir bu? Cami içinde cami mi? Yani Hristiyan papazların mihrapta Allah ile temas kurmak için yaptıkları o ritüeller bizde de buraya mı yansımış? O zaman öncelikle Hristiyanlıktaki o merasimi kökünden sileceğiz dedik." (Gönençen, 2022).

Resim 23. Selimiye Cami, minber (Mülayim ve Çobanoğlu, 2009)

"Bizim tasarımımızda hoca çıkarken okuyor, okurken adım adım çıkışı iki dakika sürüyor. Gizli bir şey yapamazsın, her şey açık İslam'da. Herkesin gördüğü şekilde Kuran'dan bir sure okuyor, hocaya has bir şey değil bu. Dolayısı ile bunu böyle esrarengizlik içine koymanın Cami'de alemi yok. Biz Ostim'de ne yaptık? Süratle 3-5 basamak. Bu nisbet orada oturan cemaate uygun bir nispettir. Bunu denedik. 3-4 adımdan sonra yüzünüzü dönüyorsunuz, herkes ne yaptığınızı görüyor....Bir kürsüde duruyor hoca. Arkada da gayet basit bir tabure var. Çünkü biliyoruz ki hoca bir ruhban değildir. Bize nazaran dinde bilgilidir. Onun için oradadır, bize telkinde bulunacaktır. Hutbe okuyacağı zaman tabureden ayağa kalkacaktır. Önünde bir kürsü olacak, çünkü insanın göğüs hizasından aşağısının gözükmemesi gerekiyor. Oturmasının gerektiği de bir yer var, vaaz verirken de oturacak. Fakat şimdi ne yapıyor? Vaaz kürsüsü yapılıyor. Süleymaniye, Sultanahmet, Selimiye'de de var. Mihrabın sağında yukarı doğru çıkan bir merdiven var. Solunda da bir vaaz kürsüsü var. Vaaz kürsüsüne çıkış da bir merdivenle, seyyar bir merdivenle ve korkuluğun üzerinden ayak atarak. Yani düşünün burada bir cemaat var. Bunun bir tiyatro, bir opera salonu olduğunu düşünün bu ondan aşağı değil orada da insan var. Hoca çıkarken ayağını atarak çıkıyor. İşte biz burada hepsini yıktık. Burada önemli olan bu, ve biz bunu yakın çevremize anlattık. Ama herkese de anlatmak mümkün değil. Dolayısıyla vaaz kürsüsü ile minberi birleştirdik (Resim 24). Dini hiçbir engel yok. Hoca vaaz vereceği zaman oturuyor, hutbe okuyacağı zaman ayağa kalkıyor. Gizli kapaklı hiçbir şey yok." (Gönençen, 2022).

Resim 24. Ostim Camii, minber-kürsü (Kaya Gönengen arşivi)

Ostim Camii'nde mimarın tasarlamış olduğu minber-kürsüde sonradan bir değişiklik yapılmamış, cami yıkılana kadar orijinal şekliyle kullanılmıştır. Oto Sanayi Sitesi Camii'ndeki minber-kürsünün Ostim Camii minber-kürsüsüne göre daha da sadeleştiği görülmektedir (Resim 25). Günümüzde ise minber-kürsü bulunmamaktadır. Çünkü orijinal camii artık son cemaat mahalline dönüşmüştür, son cemaat mahallinde ise kürsüye gerek yoktur (!).

Resim 25. Oto Sanayi Sitesi Camii, minber-kürsüsü (Kaya Gönengen arşivi)

Batıkent Camii'nin mimarın tasarlamış olduğu minber-kürsüsünün kendisi mevcut değildir. Cami tamamlanamadan kullanıma açıldığı için mimarın tasarımı olan minber de inşa edilmemiş olabilir. Fakat günümüze gelene kadar olan süreçte cami yönetimi iki farklı minber yaptırmıştır (Resim 26).

Resim 26. Batıkent Cami, günümüzdeki hali ile mihrap duvarı; kürsü-mihrap-minber (Yazar arşivi, 2020)

2.6. Mihrap

Gönençen mihraba bakışını ve Ostim Camii'ndeki mihrap yorumunu şu şekilde ifade eder:

"...Hristiyanlıkta ruhban sınıfı dediklerimiz mihrapta Tanrı ile sözde bir temas kuruyor, sonra onun yeryüzündeki temsilcisi olarak dönüyor cemaate ve onları ibadete sokuyor... Ama İslam'da bu kesinlikle yok. Hoca geliyor ve Allahu Ekber dediği anda başlıyor namaz. Yani hiçbir şekilde cemaati hazırlamak gerekmiyor. Böyle bir ihtiyaç yok. Çünkü Tanrı ile Hristiyanın düşündüğü gibi bir temas kurmak söz konusu değil. Ne hoca için ne bizim için, yani o kadar münezzeh bir varlık ki hiçbir şekilde erişmek mümkün değil, ama o bize şah damarımızdan yakın, her an var... Yani İslam'da mihrap hiçbir şekilde önemli değildir. Hatta ve hatta en mutaassıp hocaya bile 'ne işe yarıyor bu mihrap' diye sorsanız size 'kibleyi gösteriyor' der. Halbuki camiye kibleye göre oryante ettiğiniz zaman zaten buna paralel duran herkes kibleye dönmüş oluyor. Yani o bile gereksiz. Şimdi hal böyle olunca ben Ostim Camii'nde tümünü kapattım. Yani hiçbir şekilde mihrap denecek bir girinti yapmadım (Resim 27). Tabii yadırgıyorlar bunu. Ama bu bir aşama." (Gönençen, 2022).

Resim 27. Ostim Cami, orijinal mihrap duvarı (Kaya Gönençen arşivi)

Ostim Camii'nde mihrap duvarı ve mihrap kullanım sürecinde değiştirilmiştir. Gönençen tarafından dikey taksimlerle ayrılarak vurgulanan mihrabın olduğu orta bölüme cami yönetimi tarafından önce ahşap ve nişli bir mihrap elemanı eklenmiştir. Eklenen mihrap sadece cami içerisinde değil cami dışarısında da çıkıntı yapmak suretiyle belirginleştirilmiş, etrafına floresan lambalar takılmış, üzerine ise kible ayeti bulunan bir sülüs yazı eklenmiştir (Resim 28). İlerleyen yıllarda ise yine cami yönetimi tarafından bir öncekinin yaklaşık üç katı büyüklüğünde yeni bir ahşap mihrap yaptırılmıştır (Resim 29).

Resim 28. Ostim Cami, eklenen mihrap (Haseki, 2006)

Resim 29. Ostim Cami, yıkılmadan önceki mihrap (URL-2)

Gönençen, caminin inşa edildiği 1979 yılından 1986 yılına kadar o bölgede çalıştığı için bu yıllar arasında camiyi koruyabildiğini, fakat sonrasındaki müdahalelerin kendi bilgisi dışında olduğunu dile getirmiştir. Gönençen'e sonradan eklenen mihrapları fotoğraflar aracılığı ile gösterdiğimizde, vatandaşın caminin mihrabını dışarıdan görmek istediğini, kendi tasarımının kullanıcılara zayıf geldiğini, zenginleştirmek istediklerini söylemiştir (Gönençen, 2022). Nitekim kendisi de ayrıldıktan sonra camiye tekrar gittiğinde mihrabın çevresine iki tane mum ve kible ayeti yazılı levhanın eklendiğini görmüştür (Gönençen, 2022).

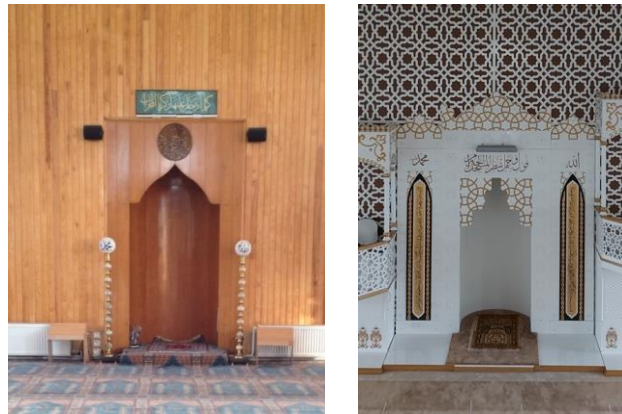
Oto Sanayi Sitesi Camii'nde cam işi yapmakta olan iki mimar caminin mihrabını yapmak için talip olmuştur. Kaya Gönençen mihraba dair düşüncelerini kendilerine anlatmış fakat tasarımı bu iki mimara bırakmıştır. Cam yağma tekniği ile içerden 20 cm girintili olarak tasarlanan mihrap, Ostim Camii'ne nispetle hem boyut olarak daha büyük hem de dışarıdan da fark edilebilecek şekildedir (Resim 30). Günümüzde ise bu orijinal cam mihrap mevcut değildir. Zira camiye mihrap duvarından eklenen ek bölüm nedeniyle yıkılmıştır. Yıkılan mihrap yerine ise ahşap bir mihrap yerleştirilmiştir (bkz. Resim 5).

Resim 30. Oto Sanayi Sitesi Cami, orijinal cam mihrap ve dışarıdan görünümü (Kaya Gönençen arşivi)

Batıkent Camii'nin orijinal mihrabına dair bir görsel bulunmamasıyla birlikte kesitlerden Ostim Camii'ndeki gibi dışarıdan fark edilemeyen düz bir kible duvarı olduğu anlaşılmaktadır. Orijinal mihrap duvarı yok edildikten sonra iki farklı mihrap kullanılmıştır (Resim 31). Bu iki mihrap da Gönençen'in imamın kendisini cemaatten ayırmaması gerektiği düşüncesi ile özellikle kaçındığı mihraplardır. Mimarın içerisinde bir kişinin namaz kılabilceği derinlikteki mihraplara yönelik eleştirisi şöyledir:

“İmam seccadesini o bir metre derinlikteki niş içine sokarak kılıyor. Yani kendini cemaatten ayırıyor. Halbuki ilmiyelerde bir ayak önde yazıyor. 30 cm yani. Yani toplumu yönetebilmek için azıcık bir farkın olacak. Fakat bu şekilde onun içine girerek imam kendini 1 saf öne alıyor. Şimdi buradaki yanlışlık şu: acaba niş imam efendi için mi yapılıyor? Hayır efendim. Böyle bir şey yok.” (Gönençen, 2022).

Resim 31. Batıkent Cami, sonradan eklenen mihraplar (URL-3; Yazar arşivi, 2020)

2.7. Süsleme

Ostim Camii'nde mihrap duvarına sonradan eklenen sülüs yazılar üzerinden Gönençen'e kendisinin herhangi bir süsleme kullanıp kullanmadığı, cami içerisindeki süslemelere, hat sanatına dair düşüncelerini sorduğumuzda özellikle Prof. Dr. Emin Baran'ın eserlerini çokça incelediği, Arapça bir yazı yazılmasına da karşı olmadığını belirtmiştir. Örneğin cami giriş kapısında sülüs yazı kullanılmış, üzerine de Türkçesi “cennet annelerin ayakları altındadır” yazdırılmıştır (Resim 32). Fakat bu yazı cemaat tarafından yadırganmıştır (Gönençen, 2022).

Resim 32. Ostim Camii, giriş kapısı (Kaya Gönencen arşivi)

Ostim Camii'nde kapı girişindeki sülüs yazı ve mihrap duvarındaki kufi yazı dışında diğer süsleme ögesi olarak kabul edilebilecek tasarım bu cami için tasarlanmış olan avizedir. Bunun dışında bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. Oto Sanayi Sitesi Camii'de ise vitray mihrap duvarı ve üzerindeki sülüs 'Allah' yazısı ve yine bu cami için tasarlanmış olan avize süsleme ögesi olarak düşünülebilir (Resim 33). Fakat her iki yapıdaki bu avizeler değiştirilmiştir (bkz. Resim 5 ve Resim 29). Ayrıca Ostim Camii'nde mihrap duvarı üstüne, Oto Sanayi Sitesi Camii'nde ise plaklar üzerine sülüs yazılar eklenmiştir. Batıkent Camii'nde ise cami iç mekânı süslemeler ile tamamen değiştirilmiştir (bkz. Resim 8).

Resim 33. Ostim Camii, avize ve Oto Sanayi Sitesi Camii, avize (Kaya Gönencen arşivi)

Mimarın vurguladığı diğer bir mesele ise vakit meselesidir. Cami projesi geldiğinde her detayı ile uğraşmak gerektiğini belirtmiştir.

"Mesela avizeyi yapmak zorunda kalıyorsun. Avizeyi, oturulan elemanı, dışarıdaki şadırvanı.... Sinan öyle dememiş ama. Sinan hattat Karahisari'yi çağırılıyor diyor ki bana şunlar yazılacak. Yazılacak şeyler belli, sadece Karahisari'nin elinden çıkma onlar. Bizim öyle değil, bilhassa böyle bir işe girdiğiniz zaman her şeyi ile uğraşmak lazım. Zaman yok". (Gönencen, 2022).

Diğer yandan Gönencen'in ifadesi ile "*Türkiye'de bir ikilem var. Oraya ne kadar çok ayet koyarsan ona kızanlar var. Hiç koymazsan sevinenler var, gibi de böyle baskılar var.*" (Gönencen, 2022).

2.8. Doğal Aydınlatma

Mimar üç cami tasarımında da Osmanlı camilerinin modern bir yorumu olarak ve İslam'ın mabet anlayışının diğer dinlerin mabet anlayışından farkını ortaya koymak adına cami içerisine bol gün ışığı alma çabası içerisinde olmuştur:

"Camideki ışık ne olacak? Osmanlı mimarları bu işi anlamışlar, bilerek yapıyorlar. Bizim camilerimiz pırıl pırıl aydınlıktır. Çünkü İslam'da gizem yok, esrarengizlik yok, açık. Gizli olan tarafa akıl erdirmek mümkün değil zaten... Bol ışık almak eski camilerde çok zor. Çünkü yığma yapı. Duvarlar 1 metreden başlıyor. Duvarların asıl taşıyıcı olduğu hele hele kubbe gibi binlerce tonu taşıyan bir duvarı pencerelerle delik deşik etmek çok zor. Ama Sinan'ın camilerinde mesela Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii pırıl pırıl. Dışarıda bol cam. Ama hala modern cami yapmaya kalkıp da loş yapmaya çalışanlar var, bu yanlış. Bu kilise tavrı. Yani kilisede muhakkak bazı şeyleri gizleyeceksin, bazı şeylere atıfta bulunacaksın. Bazı şeyler ayan beyan olmayacak." (Gönençen, 2022).

Mekânın bol ışık alması durumunda ısıtma ve soğutma konusunda oluşabilecek problemlerle ilgili ise önlem alınmaya çalışılmıştır. Örneğin Ostim Camii'nde caminin altında bir ısıtma merkezi yapılmıştır. Hava ile ısıtma sağlanmıştır ve camların önünde, içerisinde radyatör olan birer menfez yerleştirilmiştir (Resim 34). Bu menfezler halı ile hem yüz olduğu için fark edilmemektedir. Böylece caminin hava ile süratle ısıtılması sağlanmıştır. Isıtma yolu olarak havanın tercih edilme sebebi camilerin özellikle günde beş defa namaz vakitlerinde sıcak olması gerekliliğidir. Bu tasarruf açısından da uygun bir yöntem olarak düşünülmüştür. Eğer bu sistem su ile yapılsaydı suyun ısınıp mekânı ısıtması çok uzun süreceği için tercih edilmemiştir. Hoca içeri girip düşmeye bastığı anda hemen sıcak hava başlayacaktır. Güneşten korumak için kullanılan önlem ise plakların oluşturduğu saçaklardır. (Gönençen, 2022). Ostim Camii'nde cam duvarlar yapı yıkılana kadar orijinal haliyle kullanılmıştır. Oto Sanayi Sitesi Camii ve Batıkent Camii'nde ise bu duvarlar çift cam ile değiştirilmiştir (Resim 35).

Resim 34. Ostim Cami, menfezler (Kaya Gönençen arşivi)

Resim 35. Oto Sanayi Sitesi Cami, orijinal camlar ve sonradan değiştirilen çift cam (Kaya Gönençen arşivi; Yazar arşivi, 2022)

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Basit ve sade fakat fonksiyonel olarak inşa edilmiş olan ilk camilerde belirli işlevler başından itibaren vardır fakat bu işlevlere özgü formlar zaman içerisinde "simge" halini almıştır. Özellikle minare ve mihrap daha erken dönemlerde ortaya çıkmış olan minbere eklenerek çeşitli işlevsel, simgesel ya da estetik anlamlar taşıyan kalıcı imgeler olarak yerleşmişlerdir (Grabar, 2018: 153). İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte formlar farklı iklimler, malzeme ve teknolojinin sağladığı imkanlar nedeniyle de bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiştir. Türkiye özelinde kullanıcının klasik cami öğelerine dair tutkusu, Kuban'ın (2016) belirttiği gibi İslam'ın simgesel biçimleri olmamasına rağmen daha sınırlı, kültürel bir ortamda toplumun kendi simgesel biçimlerini oluşturması ile açıklanabilir (Kuban, 2016: 392). Kültür, zaman içinde bazı plan tiplerinin ve öğelerinin yerleşmesini sağlamış, yapay bir temsiliyet değeri oluşturmuştur (Güzer, 2009). Camide klasik dönem anlayışında mihrap ve minber bulunması artık toplum için simgeselleşmiş, hatta belki bu öğelere kutsiyet atfedilmektedir. Fakat neticede bu biçimler dini bir olgunun direk sonucu değil, belirli bir kültür ortamının yorumlarıdır. Kuban'a (2016) göre bir yapının güzel olması dış biçimi, iç sınırları, boşlukları, rengi, dokusu ve ölçüleri, ışığı ve gölgesiyle de hoş gitmesi ve insan beğenisini tatmin etmesi anlamına gelmektedir. Fakat pek çok kere bu beğeni, sadece saf estetik duyguları değil, toplumsal ve simgesel değerleri de yansıtmaktadır (Kuban, 2016: 18).

Lefebvre'nin mekânın üretimi sürecinde belirttiği gibi soyut mekânın tasarım kodları ile gerçekleştirilen mekân, somut mekânın yaşamsal kodları ile doğası gereği her zaman örtüşmemektedir. Day ve Parnell (2003) kullanıcı müdahalelerinin nedenlerini, kullanıcının yaşadığı çevreye kendisini uygun bulması ya da bulmaması koşullarına bağlı bir kullanıcı-çevre iletişim problemi olarak ifade etmektedir. Bu durumda uyarılma, dönüştürme gibi müdahale girişimleri gözlenebilmektedir. Kullanıcı tasarımcı tarafından oluşturulan mekânı kendisine uygun bulmadığında müdahale etme gereği duymaktadır (aktaran Hacılibeyoğlu, 2013). Bir konut yapısında bu müdahaleler bizzat onu kullanan birey eliyle mümkün olabilirken, bir kamu yapısında müdahaleler kullanım sürecindeki sıkıntıları fark eden idare yolu ile gerçekleştirilmektedir. Bu durum kullanıcıya ait değerlerin ve deneyimlerin fark edilerek, mimar ve kullanıcı arasındaki iletişiminin artırılması gerektiği düşüncesiyle desteklenmektedir (aktaran Hacılibeyoğlu, 2013). Kernohan, Gray, Daish ve Joiner (1996) tasarımcı ve kullanıcı için 'iki farklı kültür' tanımı yaparak; kullanılan dil, bilgi birikimi, öncelikler, beklentiler, algılar gibi birçok farklılıkların varlığını vurgulamaktadırlar ve kültürün tüm bu değerlerin paylaşılması ve içselleştirilmesi sonucu oluşan ortak bir değer olduğunu belirtmektedirler (Kernohan, Gray, Daish, ve Joiner, D. (1996) den aktaran Hacılibeyoğlu, 2013).

Kaya Gönençen tasarımı olan üç cami, tasarımcı yaklaşımı ve kullanım sürecinde yapılara olan müdahaleler bağlamında incelendiğinde, camilerin tahribata uğramasında etkili olan iki temel durumdan bahsedilebilir; caminin zaman içerisinde artan kullanıcı sayısını karşılayamayarak küçük gelmesi ve mimarın bazı yorumlarının kullanıcı tarafından kabul edilememesi. Bu genel bakışın detaylandırılması aşağıdaki gibidir;

⊗ Kaya Gönençen tasarımı olan Oto Sanayi Sitesi ve Batıkent camilerinin formlarının ekler yapılmak suretiyle bozulması, Ostim Camii'nin ise yıkılması ile ilgili temel neden camilerin büyütülmek istenmesidir. Fakat üç camide de betonarme katlanmış plaklarla oluşturulan formlar bitmiş, büyümeye müsait olmayan formlardır. Peki mimar yapısını büyüme esnekliğine uygun olarak tasarlamak zorunda mıdır? Eğer yapının bulunduğu konumda ileriye yönelik bir nüfus tahmini yapılmamışsa bu mimarın önermiş olduğu formun eklenememesi değil, plansız kentleşmenin bir sonucudur.

⊗ Ostim Camii'nde (cami yıkılana kadar) ve Oto Sanayi Sitesi Camii'nde minare orijinal formu değişikliğe uğramamıştır. Minaresi tamamlanmadan kullanıma açılan Batıkent Camii'nde ise cami derneği yıllar sonra mimarın izni olmadan klasik dönem Osmanlı minarelerine benzer biçimde iki şerefeli külahlı bir minare eklemiştir.

⊗ Mimarın yorumu olan özgün mihraplar üç camide de zaman içerisinde yok edilerek, yerlerine mimarın özellikle kaçındığı, içerisinde bir kişinin namaz kılabilceği derinlikte nişli klasik dönem Osmanlı mihraplarının imitasyonları yerleştirilmiştir.

⊗ Oto Sanayi Sitesi Camii'nde Kaya Gönencen tasarımı minber yok edilmiş, zaten orijinal cami son cemaat mahalline dönüştüğü için minbere gerek de kalmamıştır. Ek olarak yapılan camide ise yine mimarın özellikle kaçındığı 'cami içinde cami' olarak tanımladığı minber formu kullanılmıştır. Batıkent Camii'nin orijinal minberine dair bir görsel bulunmamaktadır. Fakat günümüze kadar mimarın tasarımı olmayan iki farklı minber kullanılmıştır.

⊗ Çalışılan cami örneklerinde bazı mekanların eksikliği sonradan yapılan eklerle giderilmeye çalışılmıştır. Üç camii tasarımda da açık mekân olarak tasarlanan son cemaat mahallerini incelediğimizde üçünün de sonradan kapatıldığı gözlemlenmiştir. Türkiye'de camiler cemaatle kılınan vakit namazlarının ardından genellikle kilitli tutulmaktadır. Bu durumda cemaatle kılınan namaza yetişemeyenler son cemaat mahallini kullanmaktadır. Böyle bir durumda soğuk havalar göz önüne alındığında son cemaat mahallinin kapalı olması daha çok tercih edilmektedir. Diğer bir sebep ise ayakkabılık alanının kapalı bir mekânda olmasının istenmesidir. Ayakkabı bıraktıktan sonra ana ibadet alanına geçişte ise temiz bir zemine basılması gerekmektedir. Ostim Camii'nde kapatılan son cemaat mahallinin bir kısmının kadınların namaz kılması için ayrıldığı, Oto Sanayi Sitesi Camii'nde bir kısmının cami görevlisi ofisi, bir kısmının mutfak olarak kullanıldığı, devamındaki şadırvanın ise kapatılarak kadınlar bölümü olarak kullanıldığı görülmüştür. Batıkent Camii'nde ise yapılan ek ile üst kotta kadınlar mahfili oluşturulmuştur. Dolayısı ile yapılarda fonksiyonel yönden çalışmayan mekânsal sorunlarda kullanım sürecinde değişikliğe gidildiğinden bahsedilebilir.

Sonuç olarak bu üç cami ile ilgili sorun, kısmen de olsa, işi veren kurumun plansızlığı neticesinde kullanıcı sayısının doğru öngörülememesi ile ilgilidir denilebilir. Diğer neden ise mimarın yorumunun kullanıcı tarafından kabul edilememesi, mimarın yorumlarının anlaşılabilmesi, kısmen de mimarın uzlaşmacı bir tavırla kültürle şekillenen ve kemikleşen gelenekleri farklı yorumlamaya çalışırken, diğer bir deyişle bildik, alışıldık olanı bilinmedik şekilde yorumlarken bildik olandan uzaklaşması neticesindedir. Bu durum 'yabancılaştırma' kavramı ile açıklanabilir. Tanıdık olanı yerinden etme çabası geçmiş ihmal etmenin veya ona direnmenin bir sonucu olmadığı gibi, mimari bir tatmin arzusunun da sonucu değildir; daha ziyade, biçimsel gelenekleri eleştirerek ve onları olağan bağlamlarının dışında ifade ederek tanıdık olanı yabancılaştırma sürecini gösterir (Gür, 2017). Yabancılaştırmanın etkisi, açık uçlu bir yorumlama ve eleştiri süreci aracılığıyla 'yüksek düzeyde bir farkındalıkla bakmaktır' ve bir çalışmayı herhangi bir prototipten uzaklaştırmaya çalışır, onları görmezden gelerek değil, herhangi bir klişeye direnmek için onlara dolaylı olarak hitap ederek bunu yapar (Gür, 2017). Nitekim Kaya Gönencen'de bu durumu '*insanlar dinde reformdan huy kapıyor. Burada dinde reform yapmıyoruz, yapıda reform yapıyoruz.*' sözleri ile belirtmiştir. Bu durumun kullanıcı tarafından kabul görebilmesi için belki de yabancılaştırılan elemanlarda daha hafif bir geçiş olmalı, daha ara bir tasarım yaklaşımı kullanılmalıdır. Mihrap üzerinden örneklersek, zaman içerisinde caminin odak noktası haline gelen mihrabın tüm simgesel yönlerinin aniden silinerek yalın düz bir duvar haline dönüştürülmesi yerine (esasinda doğru olan bu olsa da dahi) kademeli bir geçiş yapılması kullanıcı ile diyalog yolunun da önünü açacaktır. Modern cami yorumlarının gelişebilmesi ve halihazırda var olan cesur modern cami örneklerinin de korunarak sürdürülebilmesi için konunun mimarlık camiasının gündeminde daha sıklıkla yer alması temennisiyle.

1. İslam geleneğinde hak/semavi/ilahi dinler İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık için kullanılmakta bunların dışındakiler ise farklı bir kategoriye oturtulmaktadır (Gündüz, 2010: 13).
2. Türkiye'de olduğu gibi kimi toplumlarda, cuma namazı kılınan ve minber bulunan İslam mabetleri 'cami' kelimesi ile, cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise 'mescit' kelimesi ile anılmaktadır.
3. Tarih aralıkları proje yapım ve açılış tarihleridir.
4. Ostim Camii Ankara'nın Ostim semtinde bulunmaktaydı. Müellifi Ankara Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi'dir.
5. Kaya Gönençen eseri olan üç camiden ikisinin tahrifata uğraması birinin ise yok edilmesi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise mimarların telif haklarıdır. Kaya Gönençen'e telif hakları ile ilgili düşüncelerini sordüğümüzde ise cevabı şu şekilde olmuştur: "Hiç çalışmıyor o telif hakkı. Yani siz mahkemeye gidip de kaç yıl uğraşabilirsiniz? Ve bunun bedeli ne olacak? Avukata verdiğiniz parayı çıkaramazsınız. Onun için o işler kalıyor." (Gönençen, 2022).

KAYNAKÇA

- Akar, M., Pilehvarian, N. (2019). Türkiye'de Güncel Cami Mimarisi üzerine Bir Araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği. *Yakın Mimarlık Dergisi* 2(2) 63-89.
- Akbulut, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımında Yenilikçi Yaklaşımlar*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Algül, H. (2004). Mescid-i Kuba. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c.29, s.279-280). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Bozkurt, N., Küçükaşçı, M. S., (2004). Mescid-i Nebvî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 29, s. 281-290) içinde. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Kutlu Divleli, M. (2011). *2000'ler İstanbul'unda Yedi Cami*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Duysak, N. (2000). *20. Yüzyıl Türkiye'sinde Cami Tasarımı ve Geleneksel Cami*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Gönençen, K. (1999). Cami Mimarisinde Çağdaşlık, *Yapı*, (214), 84-90.
- Gönençen, K. (2022). Mimar Kaya Gönençen ile yapılan kişisel görüşme, Mayıs 2022.
- Grabar, O. (2018). *İslam Sanatının Oluşumu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Gür, B. (2017). Sancaklar Mosque: Displacing the Familiar, *International Journal of Islamic Architecture* 6(1), 165-193.
- Gündüz, Ş. (2010). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Güzer, A. (2009). Modernizmin Gelenekle Uzlaşma Çabası Olarak Cami Mimarlığı, *Mimarlık* (348), 21-23.
- Hacılibeyoğlu, F. (2013). Kentsel Mekan Oluşumunda Kullanıcı Katılımı, *TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu*, 185-196.
- Haseki, S. (2006). *20. Yüzyıl Çağdaş Cami Mimarisine Ankara Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kernohan, D., Gray, J., Daish, J., VE Joiner, D. (1996). *User Participation in Building Design and Mangement*, Architectural Press, Oxford.
- Kuban, D. (2016). *Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler 1. Cilt*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Kuban, D. (2016). *Mimarlık Kavramları*, Yem Yayın, İstanbul.
- Mülayim, S., Çobanoğlu, A. V.(2009). Süleymaniye Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (c. 36, s. 430-34) içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Önkal, A., Bozkurt, N. (1993). Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (c. 7, s. 46-56) içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Ankara.

- Tanyeli, U. (2014). 'Profession of Faith: Mosque in Sancaklar, Turkey by Emre Arolat Architects', *The Architectural Review*, 31.
- URL1. Ostim Merkez Camii, [Erişim Tarihi: 2023, 15 Mart], Erişim adresi:
<https://tr.foursquare.com/v/ostim-merkez-camii/4fed79fbe4b00a5fd399dbdd?openPhotoId=59f062d10457b7031fa55b63>
- URL2. Ostim Merkez Camii, [Erişim Tarihi: 2023, 15 Mart], Erişim adresi:
<https://tr.foursquare.com/v/ostim-merkez-camii/4fed79fbe4b00a5fd399dbdd?openPhotoId=5bd1b865894eac002c02bd67>
- URL3. Batıkent Merkez Camii, [Erişim Tarihi: 2023, 15 Mart], Erişim adresi:
<https://tr.foursquare.com/v/bat%C4%B1kent-merkez-camii/5217316111d2f480beaa51a8?openPhotoId=55cb66cf498e8eaa4b05a094>
- Tüfekçioğlu, A. E. (2003). *Güncel Cami yapılaşmasının kullanıcıları tarafından biçimsel ve işlevsel değerlendirilmesi*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yetkin, S. K. (1965). *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.